

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 113 (2000)

Artikel: Actualitads dal project rumantsch grischun da la Lia rumantscha
Autor: Dazzi Gross, Anna-Alice
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-236571>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 13.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

En memoria e renconuschientscha da prof. dr. Heinrich Schmid (1921-1999)

Actualitads dal project rumantsch grischun da la Lia rumantscha

Anna-Alice Dazzi Gross

La lingua da standard rumantsch grischun (rg), creada il 1982 a basa da las «Directivas per la creaziun d'ina lingua da scrittira unifigada» da prof. Heinrich Schmid¹, ha fatg en tuts regards in grond svilup ils davos onns. Dapi la publicaziun dal *Pledari rumantsch grischun-tudestg, tudestg-rumantsch grischun* e da la *Grammatica elementara dal rumantsch grischun* (1985) è succedì bler, tant sin il champ linguistic (planisaziun dal corpus) sco er en la politica da lingua dal chantun e da la confederaziun (planisaziun dal status) e sin il champ da la scola e d'ediziun (planisaziun dal diever).

Questa contribuziun vules infurmar davart lavurs terminadas e currentas e preschentar novs projects e lavurs linguisticas da basa, necessaris u giavischabels per il rumantsch grischun. In'emprima part preschenta la lavur linguistica dal Post da rumantsch grischun (PRG) da la Lia rumantscha (LR), ina segunda part infurmescha davart la politica linguistica en connex cun il rg ed ina terza part finalmain dat ina survista da las publicaziuns las pli impurtantas davart ed en rg, publicadas ils davos quatter onns.

I. Lavur linguistica dal Post da rumantsch grischun (PRG) da la LR

1. Lexicologia: la banca da datas linguisticas

1.1. Survista da las publicaziuns:

- 1985 *Pledari rumantsch grischun-tudestg|tudestg-rumantsch grischun e Grammatica elementara dal rumantsch grischun* («Pledari mellen»), ed. LR 1985 e Langenscheidt 1989.

¹ SCHMID, HEINRICH: *Richtlinien für die Gestaltung einer gesamtbündnerromanischen Schriftsprache Rumantsch Grischun*. Cuir, Lia Rumantscha 1982 (cf. era Separat or da las Annalas da la Societad retorumantscha, Annada CII, 1989).

- Il 1993 publitgescha la LR sut il titel *Pledari grond (PG)* sia banca da datas linguisticas en furma da cudesch. Quel cumpiglia passa 180'000 plets: vocabulari fundamental, material d'excerpts da translaziuns en rg (1982-1992) e terminologias spezialas. Il PG en furma da cudesch è exhaust e na vegn betg pli publitgà en quella moda.
- Il 1994 publicaziun dal *Pledari grond (PG) en furma electronica*, sin discs, systems Dos/Windows e MacIntosh.
- 1996/97 1. up-date/actualisaziun dal PG sin discs.
- 1998 2. up-date dal PG sin discs.
- 2000 up-date intern dal PG sin discs. La banca da datas linguisticas cumpiglia actualmain passa 190'000 endataziuns.
- 2001 proxim up-date dal PG incl. verbs rg sin discs e cd-rom.

1.2. Numer e gener d'utilisaders

Las davosas cifras da Pledaris gronds vendids (15-03-00) munta a: 367; 289 per sistem Dos/Windows e 78 per sistem Mac.²

La gronda part dals PG vegnan duvrads da pliras persunas (p. ex. en biros, chanzlias, redacziuns), uschia ch'il dumber effectiv dals utilisaders è per bainquant pli grond che la quantidad da PG vendida. Dasperas exista senza dubi in tschert – forsa era in considerabel – dumber da copias «inuffizialas». Nus na vulain ni pudain però ni peda ni interess da far da polizia ed ir a la tschertga dals «utilisaders nairs» da nossa banca da datas. Noss interess principal è quel che la banca da datas vegnia consultada! Ils utilisaders inuffizials han dal reminent il dischavantatg ch'els na vegnan betg orientads da nus davart up-dates/actualisaziuns, novaziuns e midadas tecnicas, siond ch'els na figureschan betg en nossas glistas da clientella.

1.3. Raschuns per la publicaziun dal PG sin discs

En il rom dal project rg dal Fond naziunal eri stà previs d'elavurar e publitgar in *Vocabulari tudestg-rumantsch grischun/rumantsch gri-*

² La LR administrescha ina glista da «clientella» da la banca da datas linguisticas. Las persunas ed instituziuns che figureschan sin quella glista survegnan las infurmaziuns necessarias davart las actualisaziuns dal PG sin discs.

<p>Aal <i>m</i> anguilla <i>f</i>. Aare <i>f</i> Ara <i>f</i>. Aargau <i>n</i> Argovia <i>f</i>. Aas <i>n</i> (Tierleiche) capiergna <i>f</i>; (Schimpfwort) coga <i>f</i>, carugna <i>f</i>. ab <i>adv</i> giu; (fort, weg) davent; <i>prep</i> davent da, a partir da; <i>auf und ab</i> si e giu; <i>ab und zu</i> mintgatant, qua e là, ina gia(da) u l'autra. abändern <i>tr</i> (verändern) midar, modifitgar; (Auflage) reveder. Abänderung <i>f</i> midada <i>f</i>, modifica- ziun <i>f</i>. Abänderungsantrag <i>m</i> proposta da midada <i>f</i>. Abart <i>f</i> varietad <i>f</i>, varianta <i>f</i>. Abbau <i>m</i> (Bergbau) explotaziun <i>f</i>; (Abbruch) demoliziun <i>f</i>, demon- tascha <i>f</i>; (fig. Verfall) perdi- ta <i>f</i>; (Senkung) diminuziun <i>f</i>, reducziun <i>f</i>; (biol.) decumposi- ziun <i>f</i>. abbauen <i>tr</i> (abbrechen) disfar, demontar; (Preise, Löhne) dimi- nuir, reducir, sminuir; (sen- ken) sbassar; (Kohle) explotar; (biol.) decumponer. abbeissen <i>tr</i> morder (giu). abbekommen <i>tr</i> survegnir (sia part). abberufen <i>tr</i> revocar. abbestellen <i>tr</i> annullar, desdir, finir da pajar. abbezahlen <i>tr</i> pajar a ratas. abbiegen <i>int</i> sviar, midar direc- ziun. Abbild <i>n</i> copia <i>f</i>, reproducziun <i>f</i>. abbilden <i>tr</i> copiar, reproducir. Abbildung <i>f</i> illustraziun <i>f</i>, ma- letg <i>m</i>, dissegn <i>m</i>, fotografia <i>f</i>; (Figur) figura <i>f</i>. Abbildungsstab <i>m</i> (fot.) sca- la da reproducziun <i>f</i>. abbinden <i>tr</i> liar (giu); (losbin- den) schliar, sfaschar. Abbitte <i>f</i> stgisa <i>f</i>; - tun, - leisten dumandar perdun. abblenden <i>tr</i> sbassar la glisch, stschorvar. Abblendlicht <i>n</i> glisch sbassada <i>f</i>. abbrechen <i>tr</i> rumper (giu); (Haus) demolir, disfar, de- struir, bittar giu; (unterbre-</p>	<p>chen) interrumper; (aufhören) chalar; (beenden) finir, smet- ter. abbremsen <i>tr/int</i> franar, rete- gnair. abbrennen <i>tr/int</i> arder, bri- schar. abbringen <i>tr</i> deviar. abbröckeln <i>int</i> ir en mieulas. Abbruch <i>m</i> demoliziun <i>f</i>, disfatga <i>f</i>; (Beendigung) finiziun <i>f</i>; (Einstellung) interrupziun <i>f</i>. abbürsten <i>tr</i> barschunar. abbüssen <i>tr</i> (Strafe) seser giu; (Schuld) expiar. Abc <i>n</i> abc <i>m</i>, alfabet <i>m</i>. Abc-Buch <i>n</i> fibla <i>f</i>. abdanken <i>int</i> abditgar, demissiu- nar, sa retrair. abdecken <i>tr</i> scuvrir, cuvrir; (Bedürfnis) satisfar; (Geld) garantir, amortisar. Abdeckung <i>f</i> cuverta <i>f</i>. abdichten <i>tr</i> stuppär, isolar. Abdichtung <i>f</i> stuppada <i>f</i>; (tecn.) isolaziun <i>f</i>. abdrängen <i>tr</i> far guntgir, cha- tschar d'ina vart. abdrehen <i>tr</i> storscher, volver; (ausschalten) stizzar. Abdruck <i>m</i> (Druck) stampa <i>f</i>; (Nachdruck) restampa <i>f</i>; (Abzug) copia <i>f</i>; (Gepräge) impronta <i>f</i>; (Spur) fastiz <i>m</i>. abdunkeln <i>tr</i> stgirentar. Abend <i>m</i> saira <i>f</i>; guten -! buna saira!; am - la saira; heute abend questa saira. Abendanzug <i>m</i> vestgì da saira <i>m</i>. Abenddämmerung <i>f</i> brina <i>f</i>; in der - tranter di e notg. Abendessen <i>n</i> tschaina <i>f</i>. Abendkasse <i>f</i> cassa da saira <i>f</i>. Abendkleid <i>n</i> vestgì da saira <i>m</i>. Abendkurs <i>m</i> curs da saira <i>m</i>. Abendland <i>n</i> occident <i>m</i>. Abendläuten <i>n</i> zain da notg <i>m</i>. abendlich <i>adj</i> da la saira. Abendlicht <i>n</i> glisch da la saira <i>f</i>; im - en la glisch da la sai- ra, tranter di e notg. Abendmahl <i>n</i> tschaina <i>f</i>; Heilige - Sontga Tschaina <i>f</i>; (cat.) Sontga Communiun <i>f</i>. Abendrot <i>n</i> cotschen da la saira <i>m</i>. abends <i>adv</i> la saira.</p>
--	---

Exempel da la redacziun finala per il Vocabulari tud.-rg, letra A.

schun-tudestg. Il 1992 eran las lavurs da redacziun finala per la part tud.-rg progredidas fin a la letra L. Per la part rg-tud. avevan nus fatg differentas lavurs da preredacziun.

Ils 30 da settember 1991 ha il Fond naziunal sistì, suenter 9 onns, ses sustegn per il project rg. Sin quai ha la LR integrà il Post da rumantsch grischun (Post rg) en ses preventiv.

Las reduziuns da las contribuziuns federalas a la LR han sfurzà lezza da reducir da sia vart sias expensas e da spargnar – era tar il Post da rg. Differentas partenzas da collavuratur nun èn pli vegnidas substituidas, uschia ch’il Post da rg è stà sfurzà da lavurar cun adina da-main persunal. Quest fatg ha gì evidentamain era consequenzas per la lavur vi dal project rg. Suenter l’elecziun da dr. Georges Darms sco professor da rumantsch a l’universidad da Friburg sa cumponeva la squadra dal Post rg d’ina manadra (a temp parzial) e dad ina fin duas forzas auxiliaras (a temp parzial)!

Ina publicaziun dal vocabulari rg planisà avess perquai durà memia ditg. A medem temp avain nus però era realisà quant material terminologic ch’era entrà en nossa banca da datas en diesch onns da lavur per il rg (1982–1992). Las numerusas dumondas per soluziuns terminologicas davart da persunas ed instituziuns che scrivan regularmain rumantsch (translaturAs, medias, chanzlias, etc.) han mussà il grond basegn da terminologia actuala.³

Procurar che la lingua vegnia duvrada en ils pli divers secturs dal mintgadi e metter a disposiziun ils plets per in tal adiever, quai èn dus dals pensums principals che la LR ademplescha en il rom da la planisaziun linguistica. Perquai ha la suprastanza LR decis il 1992 da publitgar la banca da datas e da la render uschia accessibla a tuts interessads, era sche nus eran conscients che quella na satisfascheva betg anc a tut nossas pretensiuns da qualitad. Nus ans essan decidids per ina «via pragmatica», q. v. d. d’ans limitar en in emprim pass al pussaivel e da cumplettar ed optimar lura successivamain nossa banca da datas (cf. up-dates!) en collavuraziun cun ils utilisaders e cun spezialistAs dals divers secturs. Nus avain pia stuì abandunar per part proceders spiramain scientifics e suandar ina via tenor il motto: *Pli*

³ Las davosas ediziuns dals vocabularis regionalis ch’han fatg fitg buns servetschs d’atgeschan dals onns sessanta e settanta e na cuntengnan perquai la terminologia nova.

gugent porscher in vocabulari forsa betg adina cumplet u optimal che laschar nossa clientella «senza plets».

Il 1993 ha la LR uschia publictà sia entira banca da datas linguisticas en furma d'in pledari, q. v. d. d'ina collecziun u glista da plets senza las indicaziuns grammaticalas usitadas en vocabularis e dicziunaris, dentant cun numerusas propostas per l'adiever dals plets. Quel *Pledari grond tudestg-rumantsch grischun* sa basa sin la terminologia da la LR, rimnada en connex cun la creaziun dal rg e cun l'innovaziun linguistica dapi il 1982. La banca da datas linguisticas da la LR parta dal tudestg sco chavazzin, perquai che la terminologia nova entra per

Herz *cor*

Herz (Brust) *pèz*

Herz (Gemüt) *olma*

Herz (Mut) *curaschi*

nicht das Herz haben etw. zu tun

na/betg avair il curaschi da far i-e

sich ein Herz fassen *prender curaschi*

schweren Herzens *cun cor grev*

von (ganzem) Herzen *da (tut) cor*

von Herzen gern *da cor gugent*

am Herzen liegen *star a cor*

ans Herz legen *metter a cor*

zu Herzen gehen *ir a/per cor*

etw. auf dem Herzen haben *avair i-e*

sin il cor

etw. auf dem Herzen haben *avair i-e*

sin il puppen

sich etw. zu Herzen nehmen *prender*

a cor i-e

sich etw. zu Herzen nehmen *prender*

a pèz i-e

etw. nicht übers Herz bringen

na/betg savair sa decider (da far i-e)

etw. nicht übers Herz bringen

na/betg esser capavel da far i-e

Hand aufs Herz! *sajas sincer!*

Herz (Kosewort) *char(a)*

Herz *cor*

Herz (Mittelpunkt) *center*

im Herzen von *en il center da*

das Herz des Salates *il cor da la*

salata

Herz (Kartenfarbe) *cor(s)*

Herzanfall *attatga dal cor*

Herzas *ass(a) da cor*

herzbeklemmend *anguschant*

Herzbeschwerden *disturbis dal cor*

Herzegowina *Erzegovina*

herzeigen *mussar*

Herzensangelegenheit *chaussa dal cor*

herzensgut *fìtg bun*

herzensgut *da bun cor*

Herzensgüte *buntad dal cor*

Herzenslust *cf. nach Herzenslust*

nach Herzenslust *tenor plaschair*

nach Herzenslust *a bainplaschair*

nach Herzenslust *sco ch'i para e*

plai/plascha

Herzenswunsch *grond giavisch*

Herzentründung *inflammaziun dal cor*

Herzentründung (med.) *carditis*

Extract dal PG, ed. en furma da cudesch 1993.

regla sur il tudestg en noss territori linguistic. «*Co din ins per rumantsch?*» è la dumonda la pli frequenta da tut ils utilisaders dal rumantsch en ils divers secturs novs.

Il PG era dal 1993 la collecziun la pli voluminusa ed actuala da plets rumantschs. Il vocabulari d'ina lingua n'è dentant mai cumplet e terminà. La lingua sa sviluppa uschè ditg ch'ella viva, s'adattond organicamain als basegns communicativs da la cuminanza linguistica. En quel senn sa sviluppa era nossa banca da datas permanentamain!

Il success da vendita dal PG ans ha dà raschun ed ha intimà nus da suandar la via inchaminada. Las ediziuns dal PG èn stadas pussaivlas sulettamain perquai che subscribentas e subscribents han purtà sezs tut ils custs editorials. Il PG cumprova era quant dastrusch e dama-naivel ch'il rg stat savens a mintga idiom e quant paucs plets ch'èn propi fitg different, surtut perquai che riguarda ils neologissem, la terminologia speziala u tecnica.⁴

Ils utilisaders dal PG han ultra da quai la pussaivladad da collavurar cun la LR, faschond propostas per plets e terms u inditgond plets che mancan anc en la banca da datas. Quella stretga collavuraziun en dumondas da terminologia augmenta lur acceptanza dal rg e l'identificaziun cun la lavur linguistica da la LR. Da grond'impurtanza èn era ils contacts directs cun specialistAs (giuristas, fiduziaris, architectas, inschigners, etc.), pussibilitads tras il PG. Quels rendan adina puspè attent a terminologia nunexacta u perfin nuncorrecta ed èn partenaris impurtants tar l'elavuraziun da nova terminologia speziala. Ils contacts, las reacziuns ed ils giavischs da noss utilisaders, han influenzà uschia fermamain la furma da nossa banca datas ed han dà andit a modificaziuns da quella: Nossa banca da datas serva surtut a far *translaziuns* (cf. era chanzlias, medias, etc.). Ils Rumantschs èn numnadamain savens translaturAs. Las infurmaziuns purschidas ston pia correspunder en emprima lingia als basegns da translaturAs. Las indicaziuns grammaticalas pon esser relevantas per linguistAs e studentAs, persunas che san rumantsch e che s'occupan professiunalmain da la lingua (p.ex. translaturas, chanzlist, schurnalistas) conuschan quellas però per regla gia. Bler pli impurtant èn las indicaziuns seman-

⁴ Bleras chanzlias, instituziuns, translaturas/translatur e persunas privatas dovran il PG per scriver texts en ils divers idioms!

ticas u las indicaziuns dal register linguistic, sco *litt.* (litterar, litteratura), *pop.* (popular), *vulg.* (vulgar), *ant.* (antiquà), etc.⁵

1.4. Modificaziuns da la banca da datas

1993: Pledari Grond (PG) en furma da cudesch, 170'000 endataziuns, 1'200 pag., mo glistas tud.-rg, 350 ex. per subscribentAs, exhaust immediat, il pretsch da 250.– fr. era sa drizzà tenor il dumber d'empustaziuns.

1994: PG sin discs, banca da datas tud.-rg/rg-tud, incl. instituziuns ed abreviaziuns, instrucziuns per installar ils discs, program da tschertgar ed instrucziuns d'utilisaziun, incl. correcturas ed amplificaziuns (spazi liber necessari sin la piazza fixa: ca. 24 MB, 3–4 discs cumprimids; pretsch: 100.– fr., grazia a dapli che 60 empustaziuns gia a l'entschatta).

1996/97: 1. up-date dal PG, amplificaziun da la banca da datas per radund 16'000 endataziuns sin ca. 186'000 endataziuns, 2–4 discs, 100.– fr. +tpv (spazi necessari: ca. 27 MB libers).

– Ultra da las *correcturas* ed *amplificaziuns* avain nus optimà il program da tschertgar ils plets en collavuraziun cun ils spezialists. Quest program porscha era *indicaziuns semanticas* [en parantesas quadras] dal pled tschertgà che gidan a decider cura ch'in term vegn duvrà exactamain; ellas inditgeschan en pli ils registers, sch'i sa tracta p.ex. d'ina expressiun populara [*pop.*], biologica [*biol.*], tecnica [*tecn.*] u plitost d'in term litterar [*litt.*] u dal sport [*sp.*] e determineschan era las differentas significaziuns d'in chavazzin:

Exempels:

Kern [*Samen*] *sem*, [*b. Kernobst*] *minz*, *puegl*, [*b. Steinobst*] *cros*, *lamez(i)*, [*b. Nüssen*] *nuschegl*, [*fig.*] *coc*, [*Herz*] *cor*, [*d. Wesentliche*] *quintessenza*, [*zentraler Teil*] *center*, [*biol. Zellkern*] *nuschegl* (da la cella), [*fig. Atomkern*] *nuschegl atomic*

Kopf *chau*, *testa*, [*Schädel*] *chavazza*, *zitga* [*pop.*], *tagliola* [*pop.*], *creppa* [*vulg.*], [*e. Nadel*] *pum*, *tgil*, [*e. Nagels*] *chau*

⁵ Quai correspunda era la practica da la banca centrala da datas terminologicas da l'Administraziun federala svizra (TERMDAT), Chanzlia federala, secziun da terminologia, Bundeshaus West, CH-3003 Bern.

- En vista ad ina publicaziun d'ina *glista dals verbs rg* avain nus en pli cumpletta la banca da datas cun *furmas irregularas* (1. sg., 3. sg., 1. pl. particips irregulars) dals verbs. A medem temp avain nus integrà numerusas *furmas pluralas e furmas femininas irregularas da substantivs ed adjectivs*. Ina glista provisorias dals verbs rg avain nus distribuì a persunas ed instituziuns che scrivan regularmain texts en rg.
- En pli avain nus amplifitgà la *glista dals nums locals* ed avain en datà pliras *terminologias spezialas*, p. ex. terminologia da chatscha, da credits da consum, geologia, terminologia medicinala, etc., elavuradas dal Post da linguatg e dal Post d'infurmaziun e documentaziun da la LR en collavuraziun cun il Post da translaziun e cun la chanzlia chantunala.⁶
- Las emprimas ediziuns dal PG sin discs cuntegnevan ina datoteca «*Pleds mancants/Fehlwortdatei*». Sch'insatgi tschertgava pia in pled che mancava en la banca da datas, registrava il computer automaticamain il pled mancant. Nus pudevan lura furnir ils pleds mancants per il proxim up-date. Uschia era garantida in'actualisaziun permanenta da nossa banca da datas linguisticas che correspundeva als basegns pratics da las persunas applitgadras. Tar il davos up-date avain nus pudì desister da quella datoteca. Oz nun è pli dumandà en prima lingua in augment dals pleds, ma plitost in'optimizaziun resp. specificaziun dal material existent.
- Il 1996 avain nus en pli fatg lavurs preparatorias per ina *datoteca da locuziuns e modas da dir* (cun ina sigla speziala che permetta era da la publitgar sco separat). Sco basa da partenza avain nus elegì ils cudeschets: MÜLHAUSE, REINHART, *Redensarten/Façons de parler*, ed. Max Hueber 1995(7) e *Bildliche Redensarten Deutsch/Englisch/Französisch*, ed. Klett 1993. Per part avain nus era resguardà locuziuns currentas dal *Langenscheidts Grosswörterbuch, Deutsch als Fremdsprache* che porscha ina gronda schelta d'expressiuns idiomaticas actualas. Nus ans concentrain surtut sin locuziuns e modas da dir currentas en Svizra.

⁶ Quellas terminologias vegnan mintgamai integradas en nossa banca da datas linguisticas, stattan però era a disposiziun en furma da glistas copiadas.

Pledari Grond		17.03.00
Lia Rumantscha	T s c h e r t g a r p l e d s	
Kopf	chau	
Kopf	testa	
Kopf [Schädel]	chavazza	
Kopf	zitga [pop.]	
Kopf	tagliola	
Kopf	creppa [vulg.] E	
Kopf [e. Nadell]	pum	
Kopf	tgil	
Kopf [e. Nagels]	chau [d'ina gutta]	
Kopf, harter ...	chau dir	
Kopf, harter ...	testa dira/quadra	
Kopf, harter ...	testard(a)	
Kopf, harter ...	testun(a)	
Kopf, ein heller ... [fig.]	testa, ina ... <fina>	
Kopf, bei/mit klarem ... [fig.]	chau, cun ... cler [fig.]	
Kopf, pro ...	chau, per ...	
Kopf, pro ...	persuna, per ...	
Kopf, einen klaren/kühlen ... bewahren [fig.]		
calm/ruassaivel, restar ...		

<PgUp> enavos, <PgDn> vinavant, <End> fin <C> ALSOFT

- 1997: Ils contacts cun il *servetsch da translaziun da la chanzlia chantunala* èn adina stads buns. Il translatur responsabel per il rg ans furniva regularmain terminologia administrativ-giuridica per nossa banca da datas. Dapi il 1997 avain nus intensivà la collavuraziun. Il 1996 ha la regenza grischuna decis da duvrar il rg sco lingua administrativa uffiziala (cf. chapitel II.) ed ha perquai augmentà il persunal da translaziun. Nus ans spruvain surtut da coordinar e standardisar successivamain la *terminologia administrativ-giuridica*. Perquai collavurain nus era stretgamain cun il Servetsch da terminologia da la chanzlia federala. La terminologia publitgada da la LR il 1986 en il *Vocabulari administrativ-giuridic* (savens cun pliras variantas) vegn damai standardisada e/u actualisada.
- Sin giavisch da blers da noss utilisaders avain nus ultra da quai mess a disposiziun il 1997 la *glista dals verbs rg en ina versiun da filemaker*.

1998: 2. up-date dal PG 1998 (191'000 endataziuns; 3-4 discs)

- Quell'actualisaziun cuntegna numerusas novas *locuziuns e modas da dir* dal tip (*immer*) *auf Achse sein, in den sauren Apfel beißen (müssen), das müssen wir begiessen! einen Bock schießen, etw. unter Dach und Fach bringen, immer eine Extrawurst haben, jm. einen Gefallen tun/erweisen, sich mit Händen und Füßen gegen jn./ etw. wehren*, etc.
- En pli sa chapescha era neologissem actuals, sco *Genmanipulation, Genschutz, Fachhochschule, Schwerpunkt maturität, Zwangsmassnahmen*, etc.
- Grazia a la collavuraziun cun il servetsch da translaziuns da la chanzlia chantunala avain nus pudì standardisar bainquant da la *terminologia administrativ-giuridica* e stritgar dublettas e variantas nunnecessarias u inexactas.
- Sa chapescha avain nus cun quell'ocasiun era resguardà las *midadas las pli impurtantas da la nova ortografia dal tudestg*. En in emprim pass surtut quellas ch'èn relevantas per tschertgar in pled. Sch'insatgi endatescha uss p. ex. il pled *Gemse*, cumpara il rinviament a la nova scripziun correcta *Gämse*. Tar l'endataziun *Schiffahrt* inditga il computer da tschertgar sut *Schiffahrt*. Per in proxim up-date stuain nus adattar era ils detagls da la nova scripziun tudestga, sco p. ex. scripziuns *grond/pitschen*, scripziuns *separadas/betg separadas*, etc.

- Nus n'avain però betg mo actualisà ed optimà il material linguistic, era il *program da tschertgar ils plets* porscha diversas novaziuns: Ils utilisaders chattan uss tut ils rinviaments che nossa banca da datas cuntegna: pia Lernbegierde cf. Lerneifer, Bauerngut cf. Bauernhof, Bauchnabel cf. Nabel, etc. Per raschuns da capacitads dals computers da noss utilisaders n'avevan nus avant betg pudì integrar quellas. Il nov program da tschertgar resguarda en pli era la successiun correcta dals plets omonims (omografs per il computer), sco *essen/Essen, gut/Gut*, etc. Avant na saveva il computer far la differenza, perquai cumparevan *essen* ed *Essen* en in dischurden. Quellas optimaziuns dal program da tschertgar ha però *già consequenzas tecnicass*: Il spazi liber necessari sin la platta magnetica (harddisc) dals utilisaders è s'augmentà (sin 35 MB). Perquai avain nus offert duas versiuns novas dal PG sin discs. Ina cun tut las novaziuns e l'autra in pau pli simpla (la successiun dals plets nun è optimala). Las experienschas han dentant mussà che la gronda part da nossa clientella dispona oz da computers cun grondas capacitads, uschia che nus pudain desister en il futur da producir dus versiuns.

1999: La banca da datas cuntegna l'avust radund 191'453 (12-08-99) endataziuns.

2000: Up-date intern dal PG per ils differents posts da lavur LR, incl. collavuratur regionalas, chanzlia chantunala e medias.

2001: Proxim up-date (radund 200'000 endataziuns, incl. locuziuns e verbs dal rg, cun program da tschertgar plets e conjugaziuns dal verbs, sin cd-rom).

- Las *locuziuns* avain nus elavurà sistematicamain fin a la letra *R*, las letras *A-L* èn redigidas ed endatas, las letras *M-R* èn preparadas, ston però anc vegnir controlladas.
- Previs è da publitgar sin disc tut ils verbs rg cun in program da tschertgar las conjugaziuns dals verbs. Ina glista dals verbs rg èn gia avant maun sin computer, nus stuain però anc cumplettar quella cun differentas conjugaziuns e las metter.
- In'ulteriura novaziun per ils utilisaders dal PG sin discs vegn ad esser la tschertga da parts da plets (tschertga cun *): Ins po p. ex. cun endatar **ment* tschertgar tut ils plets che termineschan cun *-ment*. Sch'ins endatescha **mm** cumpara ina glista da tut ils plets cun la geminata *-mm-*.

Per pudair porscher tut quellas novaziuns era a nossa clientella, do-vri dentant spazi, perquai producin nus il proxim up-date dal PG sin cd-rom. Actualmain sclerin nus las pussaivladads da colliar il PG cun ina grammatica en furma electronica (cf. sut).

2. Grammatica, meds d'instrucziun, curs rg

- 1985: *Grammatica elementara dal rumantsch grischun*, integrada en il *Pledari, rumantsch grischun-tudestg, tudestg-rumantsch grischun* («Pledari mellen»).
- 1983ss.: *Materialias per emprender rg per persunas che san rumantsch*, LR, copias elavuradas en emprima lingia per curs a las differentas Scuntradas
- 1997ss.: *Curs da rumantsch grischun per persunas da lingua rumantscha* (ANNA-ALICE DAZZI/MANFRED GROSS, LR, fotocopias). Quel vegn cumpletta ed optimà permanentamain, a basa d'experience praticas en different curs da rg. La davosa versiun cumpiglia ca. 140 paginas, senza exercizis e lecturas.⁷ Il curs cumpiglia reglas da pronunzia, reglas da transposiziun dals different idioms al rg (cun diff. exercizis), ina part impurtanta cun grammatica dal rg, incl. tscherts aspects da la sintaxa (mintgamaì cun exercizis per mintga chapitel grammatical), lexicologia, lecturas, exercizis da transposiziuns da texts, da translaziuns, da redacziun en rg, etc. (tut tenor ils basegns dals participants!).

In tal curs pretenda ina nova metoda, cunquai ch'i na sa tracta gea betg d'emprender ina nova lingua u ina lingua estra, mabain in'au-tra varianta d'ina lingua gia enconuschenta a las persunas da lingua rumantscha ch'emprendan rg.

Nus avain elavurà ed experimentà il material en connex cun different curs durant ils davos quatter onns, sco p. ex. a la Scuola per linguistica applitgada (SLA/SAL), en curs per il persunal da l'administraziun federala e da l'administraziun chantunala, en different

⁷ Curs da rg per persunas da lingua estra: MENZLI, GIERI, *Curs da rumantsch grischun* I e II. LR 1988/89 (cun ina cassetta per il curs I).

curs per scolastas e scolasts grischuns, schurnalistas e redacturs (Radio e tvR, LQ ed ANR) ed en in curs da rg e da linguistica applicada (3 semesters) per studentAs da lingua rumantscha a l'Universitad da Turitg.

Co vinavant cun la grammatica rg?

Dapi la publicaziun da la Grammatica elementara dal rg, integrada en il Pledari 1985 nun hai pli dà ina publicaziun da la grammatica rg. Ina grammatica teoretica da basa è pia in grond desiderat.

Bler material exista gia, però mo en furma da notizias e da savair individual. La lavur pratica cun il rg ans ha sfurzà da stabilir adina puspè novas reglas per la grammatica rg. Tut quai sto vegnir rimnà, elavurà, repassà, standardisà e surtut publitgà per render quel savair accessibel ad in public pli vast. Nus avain previs da far quai en furma electronica. Quai permetta da metter a disposiziun immediat il material da la grammatica rg gia elavurà a persunas interessadas. Ils chapitels mancants e aspects pli detagliads u speziels pudain nus lura laschar suandar successivamain. Las experientschas en ils differents curs han però mussà che bleras persunas – perfin studentAs – han difficultads da consultar grammaticas tradiziunalas. Perquai èsi necessari d'elavurar era grammaticas praticas, didactisadas e manuals da consultaziun. En vista a l'elavuraziun da meds d'instrucziun èsi a noss avis en pli da ponderar bain en tge furma che quai duaja succeder e da trair en consideraziun era furmas electronicas. Igl è cler che la LR na po – en il rom da ses budget regular e cun sias forzas persunalas limitadas – prestar tut quella lavur persula. Perquai èsi necessari da realisar talas incumbensas en il rom da projects scientifics (finanziads p.ex. dal Fond naziunal u da la confederaziun) e da projects da scola (finanziads dal chantun).

II. Politica linguistica – Survista da las decisiuns impurtantas 1996–1999

- 10-03-1996: Il pievel svizzer accepta il nov art. da linguas da la Constituziun federala (art. 116, oz art. 70). Il rumantsch daventa lingua parzialmain uffiziala da la Confederaziun.
- 02-07-1996: Decisiun da princip da la regenza grischuna davart l'adiever dal rg, a basa da recumandaziuns da la Cumissiun rg/en-

quista Cultur prospectiv, resultats da l'enquista preschentads il december 1995 e publitgads il 1996 (GLOOR, D. et. al., *Fünf Idiome – eine Schriftsprache? Die Frage einer gemeinsamen Schriftsprache im Urteil der romanischen Bevölkerung*, Bündner Monatsblatt/Desertina AG, Chur). Dapi il 1-01-97 vegnan redigids en rg tuttas comunicaziuns en il feagl uffizial chantunal, comunicaziuns da pressa, formulars, conclus ed ulteriuras comunicaziuns chantunalas, drizzadas ad in circul d'adressats rumantschs pli vast. L'introducziun dal rg sco lingua uffiziala rumantscha dal chantun duai dar al rumantsch dapli impurtanza e facilitar la comunicaziun uffiziala cun la Rumantschia. Ils documents da votaziun chantunals ed il cudesch da dretg grischun na pon betg anc vegnir publitgads en rg, essend che reglementaziuns concretas prescrivan il sursilvan ed il ladin per quests dus champs (cf. art. 23 da la Lescha davart ils dretgs politics ed art. 1 al. 2 da l'Ordinaziun davart la publicaziun d'in nov Cudesch da dretg grischun). Cun conclus dals 7-12-99 ha avert la regenza la procedura da consultaziun davart la revisiun dals dus artitgels menziunads. Il cussegl federal aveva gia relaschè il 1986 *Directivas per las translaziuns en l'administraziun federala*. Tenor l'artitgel 8 da quellas directivas vala: «Las translaziuns vegnan fatgas da princip en rumantsch grischun».

- 1996: Il Tribunal federal a Losanna prenda per l'emprima giada ina decisiun en lingua rumantscha, redigida en rg.
- 1996: La Scola per linguistica applitgada (SLA) a Cuira dat la pussaivladad da far in «diplom grischun da rumantsch» (il rg è in dals roms obligatorics).
- 1996: la suprastanza LR incumbensescha sia cumissiun consultativa per l'applicaziun dal rg da sviluppar ina strategia per l'applicaziun dal rg en ils divers secturs impurtants ed da circumscriber l'incumbensa da la LR en quel connex. Ils resultats da la lavur èn vegnids inoltrads in onn pli tard a la suprastanza LR.
- 1996 Premi da la fundaziun dr. J.E. Brandenberger a prof. H. Schmid per ses merits en connex cun la creaziun dal rg.
- 1997: La Gasser Media SA metta sin fiera ina gassetta rumantscha dal di, *La Quotidiana/LQ*. Quella cuntogna artitgels e contribuziuns en ils differents idioms ed en rg (per tematicas surregionalas).
- 1998: Cuira, Dis da linguistica applitgada (VALS/ASLA e LR), cun tranter auter era la tematica da la standardisaziun da linguas minoritaras (cf. publicaziun!)

Il 21 fin 23 da settember 1998 organischa la VALS/ASLA en collavuraziun cun la LR in congress internaziunal a Cuiria sut il titel *Las linguas minoritaras en context, diversidad e standardisaziun* (cf. publicaziun). Passa 120 linguistas e linguists da la Svizra e da l'exteriur han participà a quest colloqui. Resguardond la diversidad linguistica da la Svizra ed autras situaziuns linguisticas cumparegliablas ha il simposi vulì intimar d'analisar e reflectar davart las differentas dimensiuns da contexts, en ils quals linguas minoritaras vegnan discurdidas, instruidas ed integradas en process da planisaziun linguistica.

Trais tematicas èn stadas en il center: la standardisaziun da linguas minoritaras, la dumonda da la coesistenza e da las relaziuns tranter linguas minoritaras e la posiziun da linguas minoritaras en scola. Cun quell'ocasiun ha la LR pudì preschentar ad in public internaziunal la lavur da ses posts che fan linguistica applitgada.

- 1999: Decisiuns da la regenza grischuna a regard il diever dal rg en scola: la regenza dat – sin dumonda da la vischnanca da Vaz/Ober- vax – glisch verda per il rg sco segund linguatg. Cun quai pussibilitesch la regenza a las vischnancas cun ina scola populara da lingua tudestga ch'èn sa decididas per il rumantsch sco rom obligatori u sco rom opziunal obligatori (vischnancas al cunfin linguistic) d'instruir er il rg sco segunda lingua en scola primara. Diversas vischnancas (Vaz, Razèn, Sched, Veulden) vegnan a far diever da quella pussaivladad il 2000/2001.

La Gruppa da concept rg en scola terminescha il zercladur sia lavur ed inoltescha ses rapport final (*Konzept zur Einführung von RG in den Schulen*) a la regenza

Il 1-08-99 va en vigur l'ordinaziun davart il gimnasi en il chantun Grischun, approvada da la regenza il fanadur. Tenor quella ordinaziun datti da princip sin il stgalim gimnasial mo la tscherna tranter il talian ed il rumantsch sco emprimas linguas estras. En il cas dal rumantsch vala il rg sco lingua d'instrucziun.

Project per ina scola bilingua a Cuiria: fasa da planisaziun, stuess ir en vigur il 2001 (rum.= rg).

- Scolas fundamentalas rumantschas: na capita per il mument nagut a regard rg fin che la regenza prenda posiziun concernent il rapport da la Gruppa da concept. Scolas medias: l'ordinaziun per las scolas medias ha fixà rg sco 2. lingua, conc. maturidad bilingua cf. reacziun da la regenza. La Gruppa da concept prevesess rg per materials e terminologias da l'instrucziun da roms per rumantsch.

- *Cumissiun chantunala per la revisiun totala da la constituziun dal chantun Grischun.* En connex cun quella revisiun sa stenta ina grupp da lavur d'integrar en la nova constituziun in *artitgel da linguas* che garantiss surtut a las duas linguas minoritaras, al rumantsch ed al talian, ina meglra posiziun era sin plaun chantunal (analog a la constituziun federala).
- rg en las medias – situaziun actuala:
LQ: artitgels surregionals, davosa pagina (mantel) da princip en rg (dependent p. p. anc da las cumpetenzas dals redactors responsabels) Radio/tv rum.: rg per infurmaziuns da pressa, p. p. correspundenza, suttitels, singulas contribuziuns (p. ex. en «Battaporta») Radio Grischa/Radio Piz: Actualitads en rg.
- Gronda activitad d'infurmaziun: p. ex. a las Conferenzas generalas da scolastAs en Engiadina e Surselva.
- Ils 16 da december 1999 infurmescha la regenza la pressa ch'il rg duaja vegnir duvrà en l'avegnir pli savens. La regenza vul numnadain duvrar en il futur il rg per il material da votaziun ed il Cudesch da dretg grischun. Ed era en scola duai il rg survegnir dapli impurtanza. Il Departament d'educaziun, cultura ed ambient vegn incumbensà d'elavurar in concept per realisar quella finamira.

III. Publicaziuns rg da la LR (1996–1999)

Bibliografia dal rumantsch grischun/Bibliographie des Rumantsch Grischun, I litteratura primara, II litteratura secundara, LR/Post da rg 1999 (copias, actualmain 54 pag.).

Glista provisorica da las conjugaziuns dals verbs rg, A-Z (abandunar-zupentar). LR/Post da rg 1997 (138 pag. copiadas u sin filemaker).

Kommis – La Cumbinella, in gieu da linguas creativ e divertent, (gieu linguistic per emprennder rg). Marcoli/LR, Turitg/Cuira 1999.

DARMS, GEORGES/DAZZI, ANNA-ALICE et al.: *Pledari grond, tudestg-rumantsch/deutsch-rumantsch.* Stampa da la banca da datas linguisticas, elavurà dal Post da rumantsch grischun da la Lia rumantscha, Cuira 1993.

Pledari grond, tudestg-rumantsch/rumantsch-tudestg sin discs, versiun electronica, sistem DOS/Windows e Mac. LR, Cuira 1994/95, 1996, 1998.

Dazzi, ANNA-ALICE/GROSS, MANFRED: *Curs da rumantsch grischun, per persunas da lingua rumantscha.* Lia rumantscha Cuira 1997ss. (ca. 150 pag., fotocopias, vegn experimentà ed actualisà permanentain).

- DAZZI, ANNA-ALICE/MONDADA, LORENZA: *Les langues minoritaires en contexte/Minderheitensprachen im Kontext*. Vol./Bd 1: *Les langues minoritaires entre diversité et standardisation/Minderheitensprachen zwischen Vielfalt und Standardisierung*. Vol./Bd 2: *Les minorités en mouvement: mobilité et changement linguistique/Minderheitensprachen in Bewegung: Mobilität und Sprachwandel*. Bulletin suisse de linguistique appliquée 69/1 et 69/2, Associations suisse de linguistique appliquée (VALS/ASLA), Neuchâtel 1999.
- GROSS, MANFRED/CATHOMAS, BERNARD/FURER, JEAN-JACQUES: *Retorumantsch, Facts & Figures*. Cuir, Lia Rumantscha 1996 (Broschura d'infurmaziun, 64 pag., exista era en tudestg, talian, franzos ed englais), 2000 fepls supplementars cun in'actualisaziun.
- GROSS, MANFRED/CATHOMAS, BERNARD/FURER, JEAN-JACQUES: *Rhaeto-Romansh, Facts & Figures*. Chur, Lia Rumantscha 1996 (cf. chapter Rumantsch Grischun: Planning for Standardisation).
- GROSS, MANFRED: *Zu viele Übersetzungen, zur Sprache der Bündner Tageszeitung «La Quotidiana»*, en: Klartext, Printmedien/Journalismus 1/1998, 29.
- GROSS, MANFRED: *Rumantsch Grischun – Die rätoromanische Ausgleichssprache*, en: Literatur und Kritik. Juni 1998 (Dossier Rätoromanen), Salzburg, Otto Müller Verlag 1998, 56–58.
- GROSS, MANFRED: *La situation du romanche dans les Grisons*. Résumé de la conférence donnée lors de l'AG de la CRPF, le 30 janvier 1997, en: Le Pays de Fribourg. Bulletin de la Communauté romande du Pays de Fribourg (CRPF), numéro 25, novembre 1998.
- GROSS, MANFRED: *Wer die Spatzen fürchtet, wird nie Hirse säen* (Wer nicht wagt, der nicht gewinnt), en: KATTENBUSCH, Dieter (Hrsg.), Studis romontschs. Beiträge des Rätoromanischen Kolloquiums (Giessen/Rauischholzhausen, 21.–24. März 1996), Wilhelmsfeld, gottfried egert verlag 1999, 109–121.
- GROSS, MANFRED: *Rumantsch Grischun: Planification de la normalisation*, en: DAZZI GROSS, ANNA-ALICE/MONDADA LORENZA (éds), *Les langues minoritaires en contexte/Minderheitensprachen im Kontext*. Vol./Bd 1: *Les langues minoritaires entre diversité et standardisation/Minderheitensprachen zwischen Vielfalt und Standardisierung*. Vol./Bd. 2: *«Les minorités en mouvement: mobilité et changement linguistique/Minderheitensprachen in Bewegung: Mobilität und Sprachwandel [Actas dal colloqui internaziunal «Las linguas minoritaras en context, diversidad e standardisaziun», organisà da la VALS/ASLA e LR, 21–23 da sett. 1998 a Cuir]*. Neuchâtel, Bulletin suisse de linguistique appliquée 69/1 e 69/2, 1999, 95–105.
- Romansh-English/English-Romansh Dictionary and Phrasebook*. Hippocrene Books, New York 1999 (redacziun: MANFRED GROSS e DANIEL TELLI).

- Schweizer Sprachen/Langes suisses/Lingue svizzere/Linguas svizras*, deutsch/français/italiano/rumantsch, Konversationsführer/Guide de conversation/Manuale di conversazione/Guid da conversaziun. Editions Dynamicha, Neuchâtel 1997 (redacziun: SÉBASTIEN BOURQUIN: MANFRED GROSS e DANIEL TELLI/LR; Giovanni Grassi, Jérôme Voumard).
- SOLÈR, CLAU: *'Herumdoktern' an der Sprache*, en: Terra Grischuna 3/1998, 12-14.
- SOLÈR, CLAU: *Rumantsch grischun – punt tranter ils idioms*. Sto propi tut esser auter tar nus?, en: La Quotidiana 21-07-1999, 2.
- SOLÈR, CLAU: *Überwindung der Sprachgrenzen – zurück zur Realität*, en: Eurolinguistik Ein Schritt in die Zukunft, Beiträge zum Symposium vom 24. bis 27 März 1997 im Jagdschloss Glienicke (bei Berlin), hg. von Norbert REITER. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 1999, 289-302.